

Joanna Kulwicka-Kamińska

Metryka tefsiru z Olity (1723 rok)

Miejsce przechowywania: zbiory prywatne, Litwa.

Kopie: skany rękopisu są w posiadaniu wykonawców projektu „Tefsir”.

Symbol: TAL.

Datowanie (bezpośrednie): 1723 i 1836 rok – por. *Od narodzenia Jsi Proroka 1723. roku Dopifany ten Sty Tieffyr, a Poprawiony przez Jbrahima Januszewskiego Jmama Winkfznupskiego 1836. roku Dnia 12./24. Sierpnia czyli augusta w Winkfznupiach* (k. 483a [w num. łac. k. 486]) oraz *temu Lat 113 od napisania poprawiony* (k. 483a [w num. łac. k. 486]).

Pisarz/kopista: syn Mustafy, Jzmael Jabłoński, którego imię i nazwisko zapisano w kolofonie (k. 480b [w num. ar. 477b, w num. łac. k. 484] i k. 483a [w num. łac. k. 486]). Materiał tekstowy dopisywał, uzupełniał i poprawiał kolejny, wskazany w kolofonie, kopista – Jbrahim Januszewski (k. 483a [w num. łac. k. 486]).

Charakter pisma: tekst tefsiru jest czytelny, pisany co najmniej dwoma różnymi rękoma. Zabytek zawiera liczne glosy o zróżnicowanej chronologii. Manuskrypt był poprawiany i glosowany 113 lat po napisaniu – tę informację zawarto w kolofonie (num. łac. k. 486). Nowszej, dopisanej części tefsiru (ostatnie karty) towarzyszą glosy w językach tureckim i polskim, zapisanych zarówno alfabetem arabskim, jak i łacinką. Wstępna analiza językowa wskazuje, że glosy dopisywano również wcześniej niż w 1836 roku. Można tu przywołać dopiski sporządzone czerwonym i brunatnym atramentem w językach arabskim, tureckim i polskim, zapisane alfabetem arabskim, które mogą pochodzić od Jzmaela Jabłońskiego; kolejne, w języku polskim, zapisane brunatnym atramentem i łacinką, też pochodzą z pierwszej połowy XVIII wieku i mogą wskazywać na tego samego autora. Według Andrzeja Drozda świadczą o studiowaniu przez Tatarów tradycji okołobiblijnych. Potwierdza to odczyt glosy do wersetu 89 w surze 15, pochodzącej z *Kroniki* Marcina Bielskiego roz. 27. Warto dodać, że XVIII-wieczni i XIX-wieczni właściciele zabytku, tj. rodzina Ułanów, byli w posiadaniu egzemplarza Biblii nieświeskiej, który obecnie znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego pod sygn. Sd 614.300.

Na jego marginesach oprócz licznych zapisków w języku polskim (łacinką) znajduje się wiele uwag zanotowanych alfabetem arabskim po polsku i turecku oraz cytatów koranicznych nawiązujących do poszczególnych wersetów biblijnych (według ustaleń Galiny Miśkinienė, która odkryła ten egzemplarz w Bibliotece UW, i późniejszego opisu Andrzeja Drozda). Z kolei na marginesach tefsiru z Olity zidentyfikowano glosy z końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku, sporządzone brunatnym atramentem w języku polskim alfabetem łacińskim. Prawdopodobnie pochodzą one od właścicieli księgi, tj. od rodziny Ułanów. Wyjątkowo też na marginesach występują skażone wpisy w języku arabskim, realizowane czarnym atramentem i sporządzone niewprawnym duktem ręki. Późniejsze zaś wpisy – głównie w językach arabskim i polskim, sporządzane czarnym atramentem i zapisane alfabetem arabskim, pochodzą od XIX-wiecznego czytelnika (druga połowa XIX wieku). Zawierają one wersety koraniczne i inne komentarze w języku arabskim, często tłumaczone na język polski, lub glosy do tekstu koranicznego, które świadczą o erudycji glosującego, w tym o bardzo dobrej i szczegółowej znajomości Biblii. Glosy w TAL są zatem pisane łacinką i alfabetem arabskim. Obejmują teksty w językach: polskim, arabskim i tureckim.

Objętość: 485 kart + I.

Format: 33 cm × 18,5 cm; grubość: 9 cm.

Papier: pożółkły, lekko zniszczony, w górnej wewnętrznej części wydarty, miejscami poplamiony.

Oprawa: 35 cm × 20 cm, skórzana, ciemnobrązowa, z tłoczonym ornamentem geometrycznym; zniszczona szczególnie w części grzbietowej, z klapą zamykającą, przednia okładka oderwana od grzbietu.

Atrament: czarny i czerwony miejscami poprawiany na czarny (zwłaszcza w tekście podwierszowego tłumaczenia).

Foliacja: w górnym lewym rogu znajduje się numeracja indyjsko-arabska, odpowiadająca kartom tefsiru – jej zapis jest częściowo zdefektowany. Kopista jednak opuścił jedną kartę w num. ar. (po 35 następuje 37, a potem dwa razy 38). Opuścił również kartę 414 i tego braku nie skorygował. Ponadto ołówkiem wprowadzono łacińską numerację kart. Występuje różnica w obu numeracjach – zob. Zawartość.

Liczba wierszy: na stronie jest średnio po osiem wierszy tekstu arabskiego z jego podwierszowym tłumaczeniem na język polski z elementami języka białoruskiego (tzw. polszczyzna północnokresowa).

Kategoryzacja: sury – większość z nich jest poprzedzona tytułem i informacją o liczbie ajatów, tworzących daną surę (dane te z reguły są umiejscowione w ostatnim wersie poprzedniej sury, co jest zgodne z notacją w rękopiśmiennych arabskich tekstach koranicznych). Sury 1 i 2 poprzedza zapowiedź umieszczona w ozdobnej ramce: *rōzʒal ō xwale kṣengi šedm ajeʾōw* (I); *rōzʒal ō krōwe dwešce ōšmizešōnt šešc ajeʾōw w mkj [mekkeju]* (II). Ponadto sury wyodrębniono graficznie – przez wydzielenie miejsca na tzw. basmałę. Jest też obecny podział na sufry (z ar. *sifr* ‘księga’), dżuzy (z ar. *ǧuz* ‘część, udział’; ‘część składowa, składnik’), hizby (z ar. *hizb* m.in. ‘sześćdziesiąta część Koranu’) i mniejsze części, np. *rub* ‘, *ašr*. Ponadto są obecne – prawdopodobnie dodane przez kopistów – zalety sur. Występują one przy pierwszych wersetach sur: 37–42, 49–60, 64–67 i 69–71.

Reklamanty: są obecne.

Interpunkcja: granice wersetów w tekście arabskim, pisany *in continuo*, są oznaczane czerwonymi kropkami.

Język: arabski (Koran, podwierszowy przekład i glosy), polski z elementami języka białoruskiego (podwierszowy przekład i glosy), turecki (podwierszowy przekład i glosy), perski (pojedyncze wyrazy – podwierszowy przekład i glosy).

Osobliwości graficzno-ortograficzne:

1. Rzadko spotykany w zabytkach tatarskich sposób oznaczania fonemu [a] w nagłosie za pomocą *alifu z fathq* i *alifu z maddq*; nierozróżnianie w zapisie głosek [o] oraz [u] i odzwierciedlanie ich za pomocą jednakowego znaku – *dammy* lub *wāwu z dammq* (tylko w jednostkowych przypadkach wprowadza się *wāw z fathq* na oznaczenie [o]), natomiast zróżnicowanie zapisu tych fonemów za pomocą *dammy [u]* i *wāwu z dammq [ū]* oraz *wāwu z fathq [o]* jest obecne w surach tefsiru, które zostały dopisane 113 lat później (to potwierdza, że istnieje związek między czasem powstania zabytku a sposobem zapisu głoski [o]).
2. Zapis etymologicznego *ř* w najstarszej warstwie tekstu jako *r*, w glosach marginesowych zarówno jako *r*, jak i połączenie *rž*, a w surach dopisanych w 1836 roku jako *ž*.
3. Realizacja miękkiego fonemu *s* poprzez użycie liter *tā* lub *sīn*.
4. Przewaga litery *zā*’ jako graficznego odpowiednika *z* (na uwagę zasługuje stopniowe wypieranie litery *qād* przez *zā*’).
5. Używanie na oznaczenie fonemu *t* zarówno liter *tā*’, jak i *ṭā*’, przy czym *tā*’ występuje zwłaszcza w wyrazach orientalnych.
6. Stosowanie dla oznaczenia fonemu [χ] liter *hā* i *ḥā*; oznaczanie w wygłosie głoski [j] za pomocą litery (ϣ) *jā* i jej wariantu graficznego (ϣ).

Stan: dobry, z wyraźnymi śladami użytkowania.

Zawartość: na k. nlb. 1a: wpis J. Jozefowicza z 1806 roku; k. nlb. 1b–2b: wpisy w języku polskim łacinką (kronika rodzinna; z zapisów o zgonach można wnioskować, że TAL w pierwszej połowie XIX wieku był własnością rodziny Ułanów; na k. nlb. 2a znajduje się zapis *t'ewrit'inżīl'zebūr furkan*); k. nlb. 3a–3b: tekst w języku białoruskim z wtrętami w języku arabskim, zapisany alfabetem arabskim, lecz inną ręką niż tefsir i pochodzący prawdopodobnie z XVIII wieku. Zawiera m.in. wykaz, za kogo należy czytać Koran; k. nlb. 4a–4b: zapis w języku białoruskim z modlitwami w językach arabskim i tureckim, zapisanych alfabetem arabskim. Po białorusku są zapisane instrukcje dotyczące odmawiania poszczególnych modlitw (m.in. przed rozpoczęciem czytania Koranu), a także odpowiedniej postawy ciała. Prawdopodobnie został sporządzony przez pierwszego kopistę tefsiru; k. [1]a: wywód w języku polskim, zapisanym alfabetem arabskim, objaśniający znaczenie nazwy Koranu i przytaczający inne nazwy Księgi w języku arabskim oraz zawierający opis pierwszej sury i jej nazw. W wersetach 21–25 zapisano inwokację w języku arabskim i jej tłumaczenie oraz wykładnię. Całość sporządził XIX-wieczny czytelnik tefsiru i autor wielu glos tefsirowych; k. [1]b–475b (num. ar.) i k. 6–479 (num. łac.): tefsir, zawierający sury od 1 do 106 włącznie i zapowiedź treści sury 107; k. 476a–477a (w num. łac. k. 479–480): tekst arabski – spontaniczna modlitwa kopisty, tj. *du'ā' ḥatmi al-Qur'āni*, w tym tzw. modlitwa liter, tj. *du'ā' al-ḥurūfi* (identyfikacja Magdalena Lewicka); k. 477b–478a (w num. łac. k. 481): spis treści – nazwy sur i numeracja stron w tabelce (identyfikacja Magdalena Lewicka); k. 478b–479b (w num. łac. k. 482–483): kronika rodzinna; k. 480a–480b, w tym k. 477a–477b (num. ar.) i k. 483–484 (num. łac.): tefsir – sury od 112 (bez zapowiedzi treści) do 114, tłumaczenie z 1723 roku zapisane czerwonym atramentem; 30. *sufrā*; pod tym ar. formuła końcowa (w. 3–5) i kolofon turecko-arabski (w. 6–7): [6] [*ben muṣṭafā ibn ismā'īl yablonṣkī 'azīz ṣerīf ḳur'ān kelāmū' [l-llāh] el-'azīm fī ṣehr-i cumāz[ā] al-aḥīr fī yevm-i <ṣr' ḍgy> penç{e} ṣenbe 'isā nebī [...] [Ja Ismail Jabłoński syn Mustafy. Drogi, święty Koran, słowo Boże, wielkie, w miesiącu drugim dżumada, w dniu jedenastym, czwartek, [od] prorok[a] Jezus[a]], (odczyt i tłumaczenie Henryka Jankowskiego: H.J.), marg-p przy w. 4–5 dopisek kopisty czerwonym atramentem w języku tureckim: [1] [*tañri raḥmet eylesün aña* [2] *kim bu kātibi Fātiḥa <brlv> aña*] [Niech Bóg zmiłuje się nad tym, kto tego pisarza wspomina Fatychą] (odczyt i tłumaczenie H.J.) i polski jako ciąg dalszy, w. 8–9: *1723 roku pisany ten święty Tefsir przez syna Mustafy Jzmaela Jabłońskiego*. W części turecko-arabskiej, na końcu wierszy, znajduje się – spowodowany zniszczeniem karty – możliwy do rekonstrukcji ubytek. Karta ta, jak i następna są podklejone, wskazują na dawną naprawę, być może wykonaną przez imama Januszewskiego w 1836 roku. Przy naprawie pomieszano kolejność kart, na następnej w rozkładówce na k. 481a–481b, tj. k. 476a–476b (num. ar.) i 484–485 (num. łac.) jest zatem ciąg dalszy tefsiru z 1723 roku, tj. sury od 107 do 111 z tłumaczeniem zapisanym czerwonym atramentem i zapowiedzią sury 112, a na k. 482a–*

–483a (w num. łac. k. 485–486): sury od 107 do 114 zapisane jeszcze innym charakterem pisma niż na poprzednich stronach i czarnym atramentem (prawdopodobnie przez Jbrahima Januszewskiego w 1836 roku), modlitwa po zakończeniu czytania Koranu, poprzedzona zwrotem w języku polskim, zapisanym alfabetem arabskim: *potim pej* i w języku arabskim: *šadaqa allāhu al-‘azīm wa-šadaqa rasūluhu an-nabī al-karīmi wa-naħnu* [Oto słowa Boga Wspaniałego i słowa Jego proroka i posłańca szlachetnego i my] *‘alā mā qāla rabbunā wa-ħāliqunā wa-rāziqunā wa-mawlānā mina aš-šāhidīna bi-tašdīqi wa-al-yaqīni wa-al-qubūli wa-al-ihrāmi wa-bihi mu‘minūna aħmadu* [zgadząmy się z tym, co powiedział nasz Stwórca i Ten, który nasz żywi, i nasz Pan, świadczący o prawdzie, o przekonaniu i akceptacji i ochronie. W Niego wierzymy Najbardziej Godnego Chwały] *wa-al-ħamdu li-allāhi rabbi al-‘ālamīna* [Chwała Bogu Panu Światów] (w. 6–9; odczyt i tłumaczenie Marka Dziekana); wpis polski alfabetem arabskim; charakter pisma wskazuje na XIX-wiecznego autora glos – por. *to jest šatana ktō zwickle sklana čloweka do zlego leč za wīmūwenem īmena boského oddala šeŋ natixmast* (w. 10–11). Być może, jak to często bywa z rękopisami, początkowe i ostatnie karty uległy uszkodzeniu, a następnie zostały uzupełnione; kolofon arabsko-turecki: [*b<ī>n muštafā ibn ismā‘<i>l yāblonški ‘azīz šaraf qur’ān kalām allāh al-‘azīm fī šahr ġumā<d>ā al-āħira <fī yawm ‘ašar aħdī> panč šanbe*] [syna Mustafy, Ismaila Jabłońskiego ukochany, szlachetny Koran, Słowa Boga Najwyższego w miesiącu dżumada al-achira dnia jedenastego czwartek] (odczyt i tłumaczenie H.J.) i dwa kolofony w języku polskim: *Od narodzenia Jsi Proroka 1723. roku Dopifany ten Sty Tieffyr, a Poprawiony przez Jbrahima Januszewskiego Jmama Winkfznujskiego 1836. roku Dnia 12./24. Sierpnia czyli augusta w Winkfznupiach* (w. 14–17). Podany został zatem rok gregoriański (od Isi proroka, czyli ‘od proroka Jezusa’) 1723 i dopisek pionowy na prawym marginesie, że poprawienie nastąpiło 113 lat po napisaniu, czyli w 1836 roku, co zgadza się z datą w części kolofonu zapisanej w języku polskim, a więc 12 sierpnia 1836 roku. Zgodnie z datacją dnia i miesiąca od hidżry jest 11 dżumada al-achira, co wskazuje dzień 19 marca 1723 roku. Niepodany rok hidżry to 1135. Ten dzień przypada na piątek, podczas gdy w arabsko-tureckiej części kolofonu jest czwartek. Różnica jednego dnia może wynikać z szerokości geograficznej lub tolerancji przeliczenia (według ustaleń H.J.).